

jännittävän, jopa salapoliisikertomusta muistuttavan juonen. Huolimatta tutkimusteeman ajallisesta ja alueellisesta laajuudesta ja monenlaisia erilaisia ilmiöitä käsittävästä lähdeaineistosta, kertomuksen juoni pysyy koossa hämmästyttävän hyvin – punaisena lankana on jo otsikossa mainittu indoeurooppalaisuus ja sen merkitys esihistorian eri ajanjaksoina eläneiden suomalaisten uskonnollisten käsitysten synnylle ja maailmankuvan muotoutumiselle. Artikkelin lopussa on vielä laaja yhteenvedo, jossa kerrataan tutkimuksen tärkeimmät tulokset, nyt kronologisessa järjestyksessä vanhemmasta nuorempaan.

Koska tutkimuksen lähdeaineisto on rajattu käsittämään ainoastaan muutamia esineryhmiä, lähinnä kirveitä ja tulentekovälineitä, muinaisesta uskonnosta saatu kuva painottuu eri tavalla kuin aikaisemman tutkimuksen antama kuva, joka on saatu analysoimalla ja tulkitsemalla pääasiallisesti eriaikaisia haualöytöjä. Tämä ei tarkoita sitä, että nyt saatu tutkimustulos olisi ristiriidassa perinteisten, maamme muinaista uskontoa koskevien käsitysten kanssa. Päinvastoin se täydentää ja monipuolistaa kokonaiskuvaa ja antaa meille mahdollisuuden entistä kokonaisvaltaisemmin ymmärtää esihistorian eri jaksoina eläneiden ihmisten uskomusmaailmaa ja sen asemaa heidän taloudellisissa ja sosiaalisissa toimintastrategioissaan.

Salon artikkeli onkin tärkeä lisä Suomen arkeologiseen kirjallisuuteen ensimmäisenä laajana, kristinuskoa edeltävää uskomusmaailmaa koskevana selvityksenä. Toivottavasti Salon innovatiivisella ja uusia ajatuksia sisältävällä ja herättävällä artikkelilla tulee olemaan toisenkinlainen merkitys – rohkaista tulevaa tutkimusta tarttumaan myös aineiston arkeologista primaaritulkintaa syvempää symbolisten sisältöjen selvittämistä edellyttäviin tutkimustehtäviin. Erityisen kiitoksen ansaitsee myös artikkelin laaja ja monipuolinen, peräti 81 kuvaa käsittävä kuvitus, johon nyt annetut tulkinnat suuressa määrin tukeutuvat ja joka tarjoaa myös lukijalle mainion tilaisuuden oman kuvallisen hahmottamiskykyänsä testaamiseen.

Paula Purhonen

Tallinnan seudun asutuksen, yhteiskunnan ja viljelyksen pronssi- ja rautakautinen kulttuurihistoria

Valter Lang, *Muistne Rävala. Muistised, kronoloogia ja maaviljelusliku asustuse kujunemine Loode-Eestis, eriti Pirita jõe alamjooksu piirkonnas.* 1–2 köide. 629 sivua, 67 kuvataulua, Tallinn 1996. Väitöskirja, tarkastettu Tarton yliopistossa 17. 12. 1996.

1. Yleistä

Työ liittyy Viron aikaisempaan arkeologiseen tutkimukseen, erityisesti 70- ja 80-luvulla tehtyyn kentiätyöhön, johon kirjoittaja on itse hyvin aktiivisesti osallistunut. Hänen kaivauksiensa kohteina ovat olleet mm. kalmistot ja muinaispellot. Kaivauksensa hän julkaisut lukuisina artikkeleina, joiden tulokset hän väitöskirjassaan kokoaa ja kehittää. Muokkaustyö alkoi jo neuvostovallan aikaisesta kandidaatintutkimuksesta, joka ei marksilaisen ideologian pakkopaidan vuoksi kuitenkaan kirjoittajaansa tyydyttänyt. Sitä seurannut tutustuminen muussa Euroopassa suoritettuun tutkimukseen lavensi ja syvensi hänen tieteellistä katsomustaan.

2. Tutkimusalue

Tutkimusalue käsittää Tallinnan seudun: lännestä itään luetellen Vasalemmen joen itävarren sekä Keilan, Väänän, Piritan, Jõeletmen ja Jägalan jokien alajuokset, yhteensä n. 75 km:n pituisen, suunnilleen 25 km leveän rannikkokaistaleen. Tässä laajuudessaan tutkimusalue on kuitenkin lähinnä kehys, johon kirjoittaja sijoittaa varsinaisen syväanalyysin tulokset. Syväanalyysi näet kohdistuu Pirita-joen alajuoksuun. Analyysinsä lähtökohdaksi kirjoittaja esittelee Pirita-joen alajuoksun erityisesti viljelyn ja karjanhoidon kannalta. Alueeseen kuuluu karu, viljelyyn sopimaton rantamatalikko sekä Pohjois-Viron tasanko. Tasangon pohjoisvyöhykkeessä on laajoja kallionpäällisiä multakerroksia, joita on viljelty alusta lähtien; ohuutensa vuoksi ne ovat paikoin köyhtyneet, kuten käytöstä jääneet muinaispellot osoittavat. Etelämpänä on viljavia, viljelyyn jo varhain otettuja moreenialueita; paikoin niitä vaivaa liika kosteus. Kirjoittaja toteaa, että Pirita-joen alajuoksu vastaa luonnonmaantieteen näkökulmasta koko tutkimusaluetta ja on siten alueellisesti edustava.

3. Pirita-joen alajuoksun muinaisjäännökset ja niiden tutkimus

Pirita-joen alue on arkeologian kannalta Viron parhaiten tutkittu alue. Sen tutkimus on kohdistunut Irun linnaan, lukuisiin kalmistoihin, joihinkin asutuskerrostumiin ja muinaispeltoihin; merkityksensä on lisäksi hajalöydöillä, aarteilla ja 1200-luvun kyliä ja niiden verotusta koskevilla tiedoilla. Tärkeitä ovat myös eräistä järvistä saadut siitepölyanalyysit sekä ruumishautauksia koskevat osteologiset analyysit.

Pirita-joen alajuoksu on koko tutkimusaleella muinaisjäännöksiltään monipuolisin. Sieltä tunnetaan Irun Linnapäran muinaislinna ja asuinpaikka-alue, sen ympäriltä 12 kivikirstkalmetta, kuppikivi ja muinaispeltoja. Väon kylässä on todettu ja Kuristikun kylässä tutkittu asuinpaikka, asula, 21 kalmetta, muinaispeltoja ja kuppikivi, Viimsissä asuinpaikka ja 2 tarhahautaa, Proosalla kivikirstkalme, yksittäistarha ja kuuluisa kivivarekalme, ts. rakenteeltaan struktuuriton hautaraunio, Lagedilla 2 asulaa, 16 kalmetta, Sahalla asula, 7 kalmetta (lisäksi kaivamattomia kalmeita), mahdollisia peltoraunioita ja fossiilisia peltoja. Löytöpaikat ovat Viron arkeologiassa klassillisia ja niitä on tutkimuksessa käsitelty usein, mutta vasta Valter Langin väitöskirjassa ne työstetään systemaattisesti ja yhdistetään kokonaisuudeksi: esitellään, luokitellaan, ajoitetaan ja tulkitaan.

Tiedossa olevista muinaisjäännöksistä on Pirita-joen alajuoksulla tutkittu 70. Kalmeista on kaivettu 74 %, mitä täytyy pitää edustavuuden kannalta hyvänä. Edustava Pirita-joen alajuoksu on myös muinaisjäännöstyyppien näkökulmasta: siellä on 47 kivikirstkalmeen lisäksi tutkittu 1 laivalatomus (laevkalme), 4 tyypillistä tarhahautaa, 5 yksittäistarhahautaa, 1 5.–8. vuosisadan hautaraunio, 2 11.–13. vuosisadan hautaraunioita, 1 maanalainen ruumiskalmisto, 1 muinaislinna, 3 asulaa, 4 pellonjäännöstä, 1 kätkölöytö. Valikoimasta puuttuvat vain varhaiset tarhahaudat ja sammas- eli bautakivihaudat, joten kirjoittaja on varmasti oikeassa pitäessään alueen tutkittuja muinaisjäännöksiä lähdearvon kannalta edustavina. Seläista edustavuutta, jota matemaattinen otanta edellyttäisi, on käytännössä mahdoton saavuttaa.

Kirjoittaja rakentaa lähteiden edustavuuden ja runsauden nojalla Pirita-joen alajuoksusta koko tutkimuksensa arkeologisen mallin. Systemaattiseen analyysiin kuuluu kunkin muinaisjäännöskompleksin sijaintikartta, toisinaan yksittäisen muinaisjäännöksen kaivaus- tai yleiskartta, usein kuvatauluja, kohteen kuvaus ja luokittelu, löytöjen tyypitys ja ajoitus sekä kohteen/kompleksin kronologinen yleiskuva ja tulkinta. Tutkimuksensa perusprosessin kirjoittaja esittää johdonmukaisesti ja kiinteästi. Lisäksi kohdekohtaisessa analyysissä tulee ilmi kiintoisia kulttuurihistoriallisia piirteitä, jotka ansaitsevat huomiota myös suomalaisen tutkimuksen näkökulmasta. Tässä yhteydessä käsitelen ensiksi lyhyesti Irun Linnapäran muinaislinnaa, joka Langin analyysissä muokkautuu hyvin jäsennellyksi kokonaisuudeksi.

4. Irun Linnapäran vaiheet

- 1) Varhaisinta asutusvaihetta edustaa nuorakeramiikka, Langin mukaan 3. vuosituhannen jälkipuolelta. Lisäksi linnan pohjoistasanteelta on myöhäispronssikautista kerrostumaa vanhempia, mutta vaikeasti ajoitettavia löytöjä.
- 2) Linnoitetun asuinpaikan varhaisvaihe ajoittuu Langin mukaan pronssikauden VI periodille (800–500 eKr., kalibroidun kronologian mukaan). Rullapäinen rautaneula, jolle on vastineita mm. Nakkilan Kuusistossa, lienee esiroomalaisen ajan alkupuolelta tai puolivälistä. Linnan ensimmäisestä vaiheesta tunnetaan mm. neljän rinnakkaisen tulisijalla varustetun asunnon jäännökset sekä Viron vanhimmat todistetut nurkkasalvostekniikasta. Kirjoittaja luo katsauksen nurkkasalvostekniikan varhaiseen esiintymiseen ja huomauttaa tekniikan yleisyydestä etenkin Itä-Euroopan metsävyöhykkeellä. Pienenä lisänä mainitsen, että salvosnurkkaisia rakennuksia tiedetään veistetyin urnakenttäkulttuurin piirissä Keski-Euroopassa jo 10. tai 9. vuosisadalla eKr. (esim. Piggot, *Ancient Europe*, 149). Kysymyksen, onko Irun myöhäispronssikautinen luuterä (tl. VIII:3) aurankynsi vai kuokka, kirjoittaja jättää avoimeksi. Ehkä tässä yhteydessä kannattaisi selvittää, esiintyykö Tanskan ja Saksan esihistoriallisissa auroissa erillisiä kynsiä; en muista nähneeni niistä mainintoja.
- 3) Linnoituksen toista vaihetta osoittavat Langin mukaan nuorakoristeinen keramiikka ja pari radiohiili-ajoitusta. Niiden mukaan linna oli lyhyen aikaa käytössä myös esiroomalaisen ajan jälkipuolella (200 eKr. – 50 jKr.). Tähän vaiheeseen kuuluu Langin ajoituksen mukaan Irun Linnapäran luinen paimensauvaneula (n. 350–175). Roomalaisajan löytöjä linnasta ei tunneta.
- 4) Vuoden 500 tienoilla jKr. muinaislinna otettiin uudelleen käyttöön: löytöjä tunnetaan linnan pohjoistasanteelta. Todettakoon, että samaan aikaan syntyi asutusta myös Suomen puolella Liedon Vanhalinnaan.
- 5) 7.–8. vuosisadalla asutus laajeni etelätasanteelle ja vallien ulkopuoliselle kapealle alueelle.
- 6) vuoden 900 tienoilta lähtien oli varustettuna vain suppea pohjoistasanne, mutta sen ympärillä oli avoin asuinpaikka.
- 7) 10. vuosisadan jälkipuolella linnaa varustettiin vahvasti.
- 8) 11. vuosisadan alussa linna hylättiin.

Linnan vaiheet Lang selittää vakuuttavasti, perustellen niitä lähinnä yhteiskunnallisen kehityksen näkökulmasta. Mahdolliset ulkopoliittiset tai sotilaspoliittiset seikat jäävät tutkimuksessa taka-alalle eivätkä tietystikään ole arkeologisesti helposti todettavissakaan. Myöhempi tutkimus tulee niitäkin pohtimaan.

5. *I osan synteesi*

Lang kokoaa kohdekohtaisen analyysinsä tulokset alueelliseksi järjestelmäksi. Hän jakaa tutkimusalueen kahdeksaksi osa-alueeksi, joista kolme sijaitsee Tallinnan länsipuolella, viisi muuta Tallinnasta itään. Viimeksi mainituissa Piritan ja Jöelähtmen jokivarsiasutus ryhmittyy kummassakin alajuoksun ja keskijuoksun piirikunniksi. Kronologisin tauluin kirjoittaja osoittaa, että myöhäispronssikaudella sekä kiinteät muinaisjäännökset että ajoitetut löydöt keskittyvät Piritan ja Jöelähtmen alajuoksuille sekä jossakin määrin myös itäisimpään rannikkopiiriin. Esiroomalaisella ajalla hautilöytöjen painoalue siirtyy Pirita-joen alajuoksulta keskijuoksulle, vaikka ajoitettua keramiikkaa onkin alajuoksulta, Irun Linnaparasta, vielä runsaasti. Ajanlaskun vaihteen jälkeen, 2. ja varsinkin 3. vuosisadalla löytöjä on jälleen runsaasti Piritan alajuoksulta sekä itäisimmästä piirikunnasta; muut alueet ovat löydöttömiä. Aikana n. 300–450 löydöt keskittyvät voimakkaasti Pirita-joen molempiin piirikuntiin, jotka ovat todella rikkaita. Niukemmin löytöjä on neljästä muusta piirikunnasta, kahdesta ei ollenkaan. Kansainvaellusajalla (Langin kronologiassa n. 450–600) Piritan alajuoksua luonnehtii jatkuvasti löytöjen suuri luku ja myös harvinaisen korkea kvaliteetti (mm. hopeaesineitä ja Salinin I-tyylin koristeita ja miekanosia), pääasiassa Proosan poikkeuksellisten löytöjen vuoksi; muissa kalmistoissa löytöjä on paljon vähemmän. 7. ja 8. vuosisadalla löydöt painottuvat jälleen jossakin määrin Piritan keskijuoksulle, alajuoksun löydöt ovat pääasiassa Irusta. Viikinkiajalla (n. 800–1050) löydöt jakautuvat aikaisempaa laajemmalle alalle, mikä johtuu asutuksen leviämisestä. Myöhäisrautakaudella (n. 1050–1250) löytöjen ja löytöpaikkojen luku kasvoi aikaisempaan verrattuna (viikinkiajalla 62, myöhäisrautakaudella 114 löytöpaikkaa); osatekijöinä kaiketi asutuksen tiheneminen ja myös esineellisen hautauksen yleistyminen. Pirita-joen alajuoksu on jälleen runsaslöytöinen. Lang tarkastelee kunkin aikakauden osalta kysymystä, onko Pirita-joen alajuoksu muun asutuksen kannalta edustava, ja päätyy perustellen myönteiseen vastaukseen. Tämä onkin välttämätöntä, koska hän käyttää Piritan alajuoksun tutkimustuloksia koko tutkimusalueita kuvaavana mallina.

6. *Kronologia*

Tutkimuksen II osassa Valter Lang esittää kronologian, joka on pronssikauden ja esiroomalaisen ajan osalta uusi, mutta poikkeaa aikaisemmin käytetyistä jossakin määrin myös ajanlaskun vaihteen jälkeisellä ajalla.

Kronologiansa esiroomalaista osaa Lang perustelee tähänastisen kronologian puutteellisuuksilla ja ristiriitaisuuksilla. Hän hylkää käsitykset siitä, että kivikirstkalmeiden muuriarikut olisivat myöhempiä kuin paasiarikut tai että polttohautaus ilmaantuisi kivikirstkalmeisiin myöhemmin kuin ruumishautaus. Syynä virheellisiin käsityksiin on hänen mukaansa esineellisen tutkimuksen laiminlyönti. Lang korostaakin esineellisen tutkimuksen merkitystä eritoten kronologisten kysymysten kannalta; typologinen tutkimus yhdistettynä samanaikaisten tai peräkkäisten kombinaatioiden tutkimukseen on eräs arkeologisen tutkimuksen jatkuvista perustehtävistä. Ilman luotettavaa kronologiaa ei voi luoda luotettavaa kuvaa arkeologisista muutoksista, prosesseista.

Langin kronologia on tiivistettynä seuraavanlainen:

- Periodi A: myöhäisneoliittinen aika ja pronssikauden alkupuoli, joille ei kuitenkaan määritellä typologista sisältöä.
- Periodi B1: nuoremman pronssikauden alku (n. 1100/1000–800).

Löytökompleksit 9.2.1. ja 9. 2. 2. Jöelähtmen varhaisin kivikirstkalme, Saha-Loon vanhimmat peltojärjestelmät.

- Periodi B2: myöhäispronssikausi, joka vastaa skandinaavisen pronssikauden VI periodia. Tämän rajoina ovat kalibroitujen radiohiiliajoitusten mukaan summittain vuodet 800 ja 500. Pronssi- ja rautakauden rajan Lang sijoittaa perinnäiseen tapaan vuoden 500 eKr tienoille. Typologia: luiset koruneulat, joiden yhteydessä ei pronssiesineitä, kombinaatio 9.2.2., periodin lopulla 9.2.3. Periodien B1 ja B2 vaihe: Väo Kangrun IV kalme. Irun linnoitetun asuinpaikan käyttöön otto. Runsaasti kivikirstkalmeita.
- Periodi C1: varhainen esiroomalainen aika (n. 500–200). Typologia: lapiopäiset (lapiidaspeaga) luuneulat, pronssiset lusikkapäiset ohimokorut ja BII:b-tyypin keramiikka; tosin lapiopäineuloja esiintyy jo myöhäispronssikaudellakin, mahdollisesti myös kyseistä keramiikkaa. Varmemmin esiroomalaiseen aikaan kuuluvat suippolaattaiset (lansetikujiset) koukkupäiset kaularenkaat eli ruotsalaisperäinen bräckstantyyppi, jota on valmistettu ilmeisesti Virossakin (Jäbaran kuparista tehty kaularengas), sekä massii-

viset rautaiset rannerenkaat, poikkileikkaukseltaan pyöreät pronssiset rannerenkaat ja rullapäiset pronssineulat ynnä ilmandunkeramiikka. Gotlannin Folen löytöjen nojalla Lang otaksuu, että esiroomalaisen ajan ensimmäinen periodi, siirtymäperiodi pronssikaudesta raudan yleistyvään käyttöön, olisi kestänyt vuoden 200 eKr. paikkeille. Periodin typologinen perustelu tuntuu vakuuttavalta. Muutokset kulttuuris- sa: Irun linnoitettu asuinpaikka hylätään, enimmäkseen kivikirkkalmeiden rakentamisesta luovutaan, varhaiset tarhahaudat ilmaantuvat. Vanhoja peltoja viljellään, mutta eräät pellot jäävät periodin lopulla käytöstä. Proosalla otetaan käyttöön uusi peltojärjestelmä.

- Periodi C2: nuorempi esiroomalainen aika (n. 200 eKr.–50jKr.). Typologia: rautaiset paimensauvaneulat, ohuet poikkileikkaukseltaan pyöreät pronssi- ja rautarannerenkaat, nyöri- ja kampakoristeinen keramiikka. Irun linnoitus lyhyen ajan käytössä. Haudataan vanhoihin kivikirkkalmeisiin ja varhaisiin tarhahautoihin, uusia varhaisstarhoja rakennetaan.

Systemaattiseen ja luotettavaan tapaan Valter Lang käsittelee myös ajanlaskun vaihteen jälkeistä kronologiaa. Esitän siitä tässä vain joitakin piirteitä:

- Periodi D: roomalaisaika (50–450), jossa kolme alperiodia. D1: vanhempi roomalaisaika (50–200), Rävalan alueelta ei juuri haudaloitajia. Periodi D2 (n. 200–300): tyypilliset tarhahaudat tulevat käyttöön, myös yksi sammaskalmisto. Esineistössä voimakkaita innovaatioita. Periodi D3 (n. 300–450): paikallisten kehitystendenssien voimistuminen. Yksinäistarhat ilmaantuvat, uusia ketjutarhoja rakennetaan, edellisen vuosisadan tarhat jäävät käytöstä.
- Periodi E1 (450–600): tarhahaudat jäävät käytöstä, Proosan rakennetaan rikas struktuuriton hautaruo- no, Irun linna varustetaan, esineistössä runsaasti innovaatioita. Periodi E2 (600–700): Irun avoin asuin- paikka syntyy, Lehmja Loon III kalme, kosketuksia Suomeen.
- Periodi F1 (700–850): Irun etelätasanne otetaan käyttöön. Periodi F2 (850–950): Irun etelätasanne linnoitetaan. Periodi F3 (950–1000/1050): Irun pohjoistasanteen varustus, aarteiden 1. ryhmä, löytöjä ilmaituu jälleen kalmistoihin, Irun linnan käytöstä jääminen periodin lopulla.
- Periodi G1 (1000/1050–1150): uusien kalmistojen perustaminen, aarteiden 2. ryhmä. Periodi G2 (1150–1250): Tallinnan synty, aarteiden 3. ryhmä, periodin lopulla tanskalaiset valtaavat Rävalan ja laativat verotusta varten Liber Census Daniaen.

Yllä esitetty kronologia on paljon enemmän kuin periodijärjestelmä; siihen on sisällytetty edeltävän analyysin kulttuurihistorialliset tulokset, nim. viljelytalouden, yhteiskunnan ja alueellisen organisoitumisen muutokset, »etapit». Tulos on vakuuttava.

Siitä voidaan kuitenkin keskustella, yleistyykö raudan käyttö vasta vuoden 200 tienoilla eKr., niin että raudasta vasta silloin tulee talouden todellinen elementti; tätä Lang esittää mm. Folen löytöön viitaten. Ei tarvitsekaan epäillä, etteikö esiroomalaisen ajan pronssimuodoista olennainen osa jatkaisi pronssikauden perinnettä. Mutta sitä tekevät myös rautaiset silmukalliset putkikirveet, sillä niiden täytyy palautua myö- häispronssikautisiin mälarinkirveisiin, todennäköisimmin näiden provinsiaalisiin eli itäisperäisiin muotoi- hin. Kun mälarintyyppi ei juuri jatku Ruotsin rautakirveissä, siirtyminen kyseisiin rautamuotoihin on tapahtunut Suomessa, Virossa ja Pohjois-Latviassa, itämerensuomalaisella alueella. Tämä voi tietysti ajoit- tua vuoden 200 eKr. tienoille, mutta edellyttää tällöin, että pronssikirveet olisivat olleet käytössä siihen asti. Niitä, ja erityisesti pronssisia mälarinkirveitä ei kuitenkaan tunnuttane Vironkaan esiroomalaisista löydöistä, ei kaikei valinmuottejakaan? Mikäli näin on laita, on ilmeistä, että solakat rautaiset putkikirveet ovat kehittyneet aikaisemmin, vuoden 500 tienoilla. Mutta kun kirveet ja veitset ovat talouden kannalta kaikkein olennaisimpia teriä, raudan käyttö olisi taloudenkin näkökulmasta alkanut jo pronssikauden ja rautakauden varsinaisessa taitteessa, kuten olen itsekin koettanut perustella. Tietysti jääme kysymään, kuinka paljon kirveitä ja veitsetä on noin varhain valmistettu. (Rautaisista silmukallisista onskirveistä esim. C. F. Meinander, *Die Bronzezeit in Finnland*, 1954; U. Salo, *Die frühromische Zeit in Finnland*, 1968; *Pronssikausi ja rautakauden alku*, 1964; *Raudan synty*, Sananjalka 1992).

Raudan käyttöä edisti luultavasti pronssin puute, joka aiheutui Reiniltä Tonavan pohjoispuolitse itään ulottuneista kelttiläisvalloituksista (n. 500 eKr.); se katkaisi yhteydet alppialueen kuparikaivoksiin. J. Kostrzewskin mukaan ryhdyttiin Puolassa Lausitzin kulttuurin alueilla tästä syystä valmistamaan rauta- koruja, eritoten massiivisia rannerenkaita, jotka sieltä levisivät myös itämerensuomalaiselle alueelle; tätä Valter Lang on itsekin pitänyt todennäköisenä.

7. Asutuksen ja yhteiskunnan käsitteistä

Langin mukaan asutuksen jatkuvuutta ja muutoksia ei voi selittää ottamatta huomioon talouden, yhteiskun- nan ja ideologioiden kehitystä; kirjoittaja ei hyväksy marksisin yksipuolisesti taloutta painottavaa katan- totapaa. Ruotsalaisten esikuvien mukaan hän määrittää tarkastelunsa peruskäsitteeksi asutusyksikön; tämä

on sosiaalisten ja taloudellisten seikkojen määrittämä yhteiselämän pienin yksikkö. Asutusyksiköt voidaan yhdistää laajemmiksi maantieteellisiksi alueiksi, nim. asutuspiireiksi, joita koko Rävalassa on 8, ja nämä edelleen asutusmassiiveiksi, joita Lang erottaa koko tutkimusalueella 3. Asutuspesä on piirikunnan omaleimainen asutusyksikkö. Neljäs käsite, territorio, on sosiaalipoliittinen ja tarkoittaa aluetta, jolla asuvat ovat saman poliittisen kontrollin alaisia; kontrolli voi koskea monia elämänalueita, sillä territoriaalinen strategia koskee yhteiskunnan rakennetta. Territorioita ovat tässä tutkimuksessa talo, kylä, suursaras, linna-asuinpaikka -systeemi, kihlakunta ja maakunta. Alkuteritorioita muodostavat talot ja kylät, laajemmat territoriot ovat territoriohytymiä (ühendterritoorium).

8. Demografia

Asutusyksikön arkeologisista jäljistä ei suoranaisesti ilmene asutusyksikön suuruus, joka on sen vuoksi selvitettävä. Näkökulman siihen tarjoaa usein kalmisto, jos sen hautausten luku on määrättävissä. Se on usein vaikeaa, ja lisäksi on otettava huomioon, ettei hautaaminen maanpäälliseen rakennelmaan tullut yhteiskunnan kaikkien jäsenten osaksi. Lang vetoaa tässä ruotsalaiseen ja suomalaiseseenkin tutkimukseen (Kokemäenjoen suun hautarauniot).

Myöhäspronssikauden asutuksesta on suoranaisena todisteena Irun Linnapärän neljä rinnakaista asunonjäännöstä, mikä osoittaa, että linnan oli varustettu usean perheen käyttöön. Mutta koko linnayhteisön koosta ei silti ole tietoa, sillä linnan alapuolella oli avoin asuinpaikka. Näin erilaiset asuinpaikat todistavat yhteiskunnan jakautumisesta. Kiintoisa on Langin havainto, jonka mukaan Irun Linnapärassa, kuten ei muuallakaan Virossa, ole tämänaikaista linnaan liittyviä hautaraunioita. Niitä ei tunneta Ruotsin Darsgårdestäkään, ei myöskään Latviasta, Itä-Liettuaista eikä Valkovenäjältä. Lisättäköön: ei myöskään Liedon Vanhalinnasta.

Esiroomalaisen ajan asutusyksiköiden ilmaisimia ovat kivikirstkalmeet ja varhaiset tarhahaudat. Kivikirstkalmeiden keskimääräinen luku on kalmistoa kohti 5–6, Piritan alajuoksulla 7. Polttamattomia vainajia on kussakin kalmeessa keskimäärin 3,6 – poltettujen vainajien luvusta ei ole tietoa; poltettuja luita on 42 %:ssa tutkituista kalmeista. Lang arvioi poltetut luut huomioon ottaen kunkin kalmeen keskimääräiseksi hautausluvuksi 4–5, ja keskimääräisen kalmiston hautausmääräksi 28–35. Tämän nojalla hän kalkyloi hautaavan yhteisön suuruudeksi 4–5 henkeä, mutta luku koskee vain tällaiseen hautaukseen oikeutettujen määrää. Samassa yksikössä lienee näet elänyt muullakin tavoin haudattuja, yhteensä ehkä 9–11 henkeä. Kivikirstkalmeiden hautausyksikkö oli ilmeisesti perhe: kalmeeseen haudattiin ilmeisesti vain perheen päämies, tämän vaimo ja lapset. Kivikirstkalmeiden yhteiskunta ei siis ollut tasa-arvoinen, kalmehautaus tuli Langin mukaan vain niiden osaksi, joilla oli omistusoikeus maahan; tällaista olen Suomen osalta itsekin perustellut (Nakkila, Rieskaronmäki).

Suuremman asutusyksikön elättämiseen eivät muinaispellotkaan näytä riittäneen: vaikka muinaispelto-kompleksin laajuus olisi 40–50 ha – Saha-Loolla se oli 22 ha – siitä peittyi peltoraunioiden ja kiviapienarten alle jopa 40 %, ja koska yhteen peltoon lienee kylvetty vain 10 vuoden välein tai harvemmin, jäi vuotuis käyttöön vain n. 3 ha tai vieläkin vähemmän.

Tutkimusalueen tarhautayhteisöjen laskennalliseksi kooksi Lang kalkyloi erityyppisten hauta-antimien perusteella 4–8 henkeä, mutta Viron eräillä muilla alueilla 7–13; ero johtunee hautaustavoista, sillä esim. Viimsin I tarhahautaan voi kalkyloida haudatun 10 henkeä. Tarhahautoihin haudattujen määrä näyttää vähitellen kohonneen, niin että yhteen tarhahautaan on voinut haudata yksi tai kaksikin perhettä.

Rautakauden lopulle ajoittuvaan Kableran ruumishautakalmistoon näyttää haudanneen 12/13–20 hengen yhteisö, kenties 3 perhettä.

Linna ja asuinpaikka -systeemin asukasluvun arvioiminen on vaikeaa. Irun pohjoistasanne on vain 1100 m² laaja eikä ole siis voinut majoittaa suurta ihmisjoukkoa, mutta 4000 m² laajaa etelätasannetta on voinut käyttää lukuisampi yhteisö. Irun merkitystä, sen suhdetta piirikunnan muuhun asutukseen rautakauden jälkipuolella kuvaa se, että 4–6. vuosisadalla – Irun linnan käyttö alkoi vuoden 500 tienoilla – piirikunnan löydöistä vain 5 % on Irusta, mutta 95 % piirikunnan muista muinaisjäännöksistä. 7.–8. vuosisadalta löydöistä on jo 79 % Irusta, muista kohteista vain 21 %, ja 9.–10. vuosisadan löydöistä Irun osuus on kerrassaan 95 %. Luvut vakuuttavat lukijan siitä, että Irun Linnapärän linnoittamista seurasi asutuksen voimakas keskittyminen. Iru ja siihen verrattavat muinaislinnat syntyivät poliittisista syistä, eivätkä kaupankäynnin ja käsiteollisen tuotannon tukikohdiksi. Mutta tällaisiakin muinaislintoja, aolinnoja, syntyi, ja tarkoituksensa vuoksi nimenomaan rannikolle; niistä merkittävin oli Tallinnan Toompea.

9. Talot ja kylät

Kuten Suomessa ja Ruotsissa Luoteis-Virossakin asuttiin kivikirstkalmeiden ja tarhahautojen aikaan yksitäläisaloissa. Vasta Irun muinaislinnan ympärille 7.–8. vuosisadalla syntynyt asutus muodosti kylän, mutta

tässä tapauksessa kyse oli poliittisen kehityksen synnyttämästä kylästä, asutuksen kasaantumisesta, ei sen normaalista kasvusta. Tavallisesti kylät näet syntyivät talojen jakautumisen ja uudistalojen perustamisen kautta, eikä vanhoja asuinpaikkoja ollut tarvis muuttaa. Eräistä laajoista asuinpaikkakerroksista päätellen kyliä syntyi Pohjois-Virossa viimeistään ainakin 8.–9. vuosisadan tienoilla, mutta asiasta ei ole riittäviä arkeologisia tietoja.

10. Asutuspiirit

Kylistä Lang etenee asutuspiirien tutkimiseen. Näiden alueet hän määrittelee keskenään samanaikaisten muinaisjäännösten sijainnin avulla, piirtämällä muinaisjäännösrühmiä ympärille Thiessenin monikulmioita ns. lähimmän naapurin periaatteen nojalla. Näin muodostuneiden alueiden, territorioiden, katsotaan osoittavan asutusyksikön kulloinkin käyttämää aluetta. On hämmästyttävää, että Langin erottamat territoriot ovat hyvin pysyviä koko rautakauden, mutta myös myöhäispronssikaudesta, jopa vasarakirveskulttuurista alkaen. Tosin Lang ei sovelle lähemmän naapurin periaatetta niissä myöhemmissä tapauksissa, joissa muinaisjäännösrühmät sijaitsevat jo aikaisemmin erotetun monikulmion sisäpuolella, vaan käyttää tällöin aikaisempaa kuviota, mutta tällaisissakin tapauksissa monikulmioiden sisään jäävien muinaisjäännösten ryhmittäminen on rajojen kannalta luontevaa ja puhuu menettelyn oikeutuksesta. Tärkeimmät muinaisjäännökset ryhmittäytyvät näet tällöinkin monikulmioiden keskusalueille, mikä johtuu varmasti siitä, että asutus on kaukaisesta alustaankin alkaen etsiytynyt viljelyn kannalta parhaiden multa-alueiden liepeille. Poikkeuksena muinaisjäännösten keskeisestä sijoittumisesta ovat kuitenkin eräissä tapauksissa kultusekivet, sillä niitä esiintyy rajojenkin lähellä. Lang arveleekin, että niillä olisi suorastaan merkitty territoriumin raja-alueita, mikä ei tunnu oikein luontevalta. Myös Aurajoen laaksossa on kuppikivien todettu sijaitsevan talojen reuna-alueilla; kenties kuppeja on hakattu kaukaisimpienkin peltojen reunoille.

Lang ulottaa tutkimuksensa myös territorioiden lukumäärän kehitykseen piirikunnittain. Hän toteaa kehityksessä kaksi keskenään erilaista tendenssiä, jotka yhdistävät piirikunnat kahdeksi neljän piirikunnan ryhmäksi. Pohjoisessa ryhmässä (Piritan keski- ja alajuoksu, Jöelähtmen-Jägalan alajuoksu ja Kodasoon-Kahalan piirikunta) lähtökohta, myöhäisneoliittisten territorioiden luku, on 6–9, ja nousee siitä 10–19:ään pronssikauden ja esiroomalaisen ajan taitteeseen mennessä, mutta laskee tästä 3–16:een vuoden 900 jKr. tienoilla. Tällöin alkaa territorioiden luvun voimakas kasvu. Toisessa piirikuntaryhmässä territorioiden luku kasvaa hitaammin nuoremmalla roomalaisajan alkuun asti, kääntyy siitä eräin poikkeuksin laskuun ja vuoden 1000 tienoilta taas nousuun.

Territorioiden luku ja pinta-ala ovat kussakin piirikunnassa keskenään käänteissuhteessa, niin että territorioiden lukumäärän kasvu johtaa kunkin pinta-alan vähenemiseen ja päinvastoin. Pinta-alojen väheneminen edellyttää viljelyn ja muun ympäristönkäytön kasvanutta intensiteettiä. Suurissa linjoissa, myöhäisneoliittisesta ajasta historiallisen ajan alkuun, on kysymys tästä, ja samalla asutuksen vahvasta jatkumisesta kivikauden loppupuolelta lähtien.

11. Perhekunta

Lang tekee eron perheen ja perhekunnan (majapidamine) välillä: perhekuntaan kuuluivat perheen lisäksi mahdolliset palvelijat ja orjat; nämä kaikki asuivat talossa, jonka väkimäärä saattoi pronssikauden lopulta roomalaisaikaan asti olla 10 henkeä. Perhekunta oli omavastuinen yksikkö vielä historiallistenkin lähteiden mukaan: se hoiti talon ja maksoi verot. Kivikirstkalmeisiin haudattiin kuitenkin vain perheenjäseniä. Perhekunta oli yksikkönä myös keskisen ja myöhäisrautakauden kylissä. Huomautan tässä yhteydessä, että Langin käsitystä perhekuntien muodostumisen varhaisuudesta tukee myös kielihistoria, nim. termit *isäntä* (viron *isand*) ja *emäntä* (viron *emand*). Ne tunnetaan jokseenkin kaikista itämerensuomalaisista kielistä, joten niitä voidaan pitää kantasuomalaisina. Niiden synty tulee ymmärrettäväksi siinä vaiheessa, jolloin perheistä kehittyi perhekunta, ts. jolloin samaan talouteen alkoi kuulua myös palvelijoita ja mahdollisesti orjia. Silloin vanhat termit *isä* (*isa*) ja *äiti* (*ema*), jotka kuvasivat lasten ja vanhempien keskinäistä sukulaisuutta, eivät enää sopineet kuvaamaan perhekunnan palkollisten tai orjien suhdetta perheen vanhempiin.

12. Perhekunnat yhteiskunnan kerrostumisissa

Perhekuntien kuulumista johonkin yhteiskunnan kerrostumaan voidaan tutkia hauta-antimien kautta; vaikeutena on tietysti antimien rikkoutuminen ja tuhoutuminen sekä sekaantuminen toisiinsa. Lang kiertää nämä vaikeudet ottamalla tutkimuskohteekseen yksittäisten esineiden sijasta esinetyypin luvun (ETAK) kalmeissa tai kalmeryhmässä. Tällöin kyseessä ei ole esineiden vaihteleva arvo, jota on mahdoton jälkikäteen määrätä, eikä esineiden häviämisenään aiheuta sellaista ongelmaa kuin esinekohtaisessa tarkastelussa.

sa. Menetelmä tietysti edellyttää, että kyseiset kalmeet on tutkittu kokonaisuudessaan. Vaikka esinetyypin määrittämiseen liittyy subjektiivisuutta – myös Langin tutkimuksessa – menettely tuntuu kohtuulliselta. Sijoittamalla taulukkoon kunkin kalmeen/kalmeryhmän esinetyyppien luvun periodeittain Lang osoittaa, että kalmeiden/kalmeryhmien vainajilla tai muinaislinnojen käyttäjillä on eri aikoina ollut hyvin erilainen varallisuus. Irunlla muita rikkaampi vaihe on myöhäispronssikaudella ja varhaisella esiroomalaisella ajalla, Lagedilla 200-luvulla, Viimillä, Proosalla ja Sahalla aikana 300–450, Proosalla myös vielä 450–600.

13. Aluejärjestelmät

Muita rikkaampien hautausten tai asuinpaikkojen periodit osoittavat tietysti kyseisten talojen silloista johtoasemaa. Langin mukaan Irun ensimmäinen linnoitusvaihe myöhäisen pronssikauden aikana merkitsee päällikkövaltaista yhteiskuntaa, ehkä kuninkaaksi nimitettyä päällikköä (Priit Ligi) ja hänen johtamaansa vapaiden perheiden ryhmää; näiden alapuolella olivat palkolliset ja orjat. Mutta varsinaisiin päällikkökuntiin, jotka edellyttäisivät 5 000–20 000 hengen asutusta, ei Piritajoen alajuoksun asutus lähimainkaan riittänyt. Myöhäispronssikauden löydöt osoittavat kuitenkin, että tutkimusalueella oli kolme muita huomattavampaa asutusta, nim. Irun lisäksi Jöelähtmen sekä Kahalan järven kalmeiden osoittamat. Tällaista järjestelmää Lang nimittää keskusasuinpaikan ja yksittäistalojen systeemiksi. Se oli sekä asutukseltaan että yhteiskunnallisesti hierarkkinen ja käsitti 200–300 km²:n laajuisen alueen.

Tämän struktuurin korvaa, ilmeisesti Irun linnan jäätyä käytöstä varhaisen esiroomalaisen ajan alussa, Langin mukaan yhden vallitsevan talon systeemi, jossa kyseisellä talolla oli johtava asema. Tämä säilyi Irunlla edelleenkin. Irun asema perustui ehkä talon omaan tuottoon, mutta myös kaupankäyntiin; lisäksi Lang otaksuu, että muut talot maksoivat dominoivalle talolle jonkinlaista veroa. Dominoivaa asemaansa talo korosti poikkeuksellisilla haudoilla (kivikirskalmeet). Systeemin syntymisen Lang haluaa johtaa metallikaupan taantumisesta, kun kaikkialla yleinen rauta tuli Virossa käyttöön. Selitys on mielestäni mahdollinen, jos metallikaupan verkossa kaupiteltiin muitakin hyödykkeitä; pronssiesineiden niukkuus ei Virossa eikä Suomessakaan oikeuttane suoranaisesti päättelemään, että varsinaisella metallikaupalla olisi ollut täällä suuri merkitys. Systeemi säilyi Piritan alajuoksulla esiroomalaisen ajan lopullakin, mutta dominoivissa taloissa tapahtui muutoksia, joita mm. varhaisten tarhahautojen ilmaantuminen Langin mukaan osoittaa. Asutusta etsiytyi vanhoilta viljelyalueilta myös uusille.

Vuoden 300 jKr. tienoilla yhteiskunnan rakenteissa syntyi jälleen muutos: yhden dominoivan talon sijasta territorioissa oli useita muita rikkaampia taloja (muutaman dominoivan talon systeemi), joita tyyppilliset ketjutarhahaudat luonnehtivat. Yhteiskunnan kolmikerroksisuus säilyi silti. Priit Ligi otaksui, että tarhahaudat olisivat kuuluneet moisioille, joiden hän katsoi syntyneen pääasiassa roomalaisajalla. Lang ei yhdy tähän, vaan katsoo, että yksittäinen muita rikkaampi tarhahauta todistaa ainoastaan suurtalosta.

Tämä johtavien talojen tasapaino rikkoutui 5. vuosisadan keskivaiheilla, jolloin Proosalle rakennettiin uudentyyppinen hauta, erinomaisen rikas, myös aseita ja aikakauden hienoimpia importiesineitä runsaasti sisältänyt struktuuriton hautaraunio. Sen löytötyyppien määrä on muihin kalmistoihin verrattuna summittain kymmenkertainen, sen sosiaalinen asema vastaavasti muita huomasti korkeampi: syntyi jälleen dominoivan talon systeemi. »Proosan miehet» lienevät perustaneet uudelleen myös Irun muinaislinnan vuoden 500 tienoilla. Uusi ideologia näkyy Langin mukaan todennäköisesti myös omien kulttuuripiirteiden korostamisessa: syntyi mm. omaperäisiä koruja, kuten kiekkopäiset neulat, ja uutta keramiikkaa; näitä tunnetaan koko Tallinnan seudulta.

Seuraavaa vaihetta 7.–8. vuosisadalta lähtien luonnehtii jälleen muutos, linna-asuinpaikkasysteemin uusi syntyminen; Proosan hautaraunioon lakattiin hautaamasta 7. vuosisadan alussa. Keskuksiksi muodostui Iru, linnoitus, jonka viereen syntyi avoasula 7.–8. vuosisadalta lähtien. Viimeksi mainittua kuvastaa myös hautalöytöjen väheneminen piirikunnan muissa osissa. Piritan joen suuussa lienee myös ollut satama. Asutuksen keskittyminen Iruun lienee tapahtunut osaksi väkivalloin, mutta Iru saattoi vetää asutusta puoleensa muutoinkin, Lang arvelee. Hänen mukaansa tässä vaiheessa alueelle lienee syntynyt kaksiportainen päällikkyyks: valta-asemassa Irun johtomies, alaisenaan muualla asuvat päälliköt. Linnoituksen löydöt tuntuvat olevan laadukkaampia kuin muualla. Linna-asula -järjestelmä lienee luonut Virolle ominaisen kihelkond-organisaation.

11. vuosisadan alussa Irun linna hävitettiin ja jäi lopullisesti käytöstä, ja sen avoasulakin supistui. Samaan aikaan ilmaantuvat jälkihautaukset vanhoihin kalmistoihin, mm. Proosalle; asutus näyttää hajaantuneen Irusta piirikunnan eri puolille. Iru tuhoutui kaikei jossakin taistelussa, joko kihlakunnan sisäisessä tai jonkin ulkopuolisen/joidenkin ulkopuolisten kihlakuntien kanssa. Kyseessä oli ehkä Rävalan maakunnan syntyprosessi, tavoitteena yhden torin ja sataman luominen kolmen kihlakunnan rajalle, tukikohtana Tallinnan Toompea. Uusi vaihe kuvastuu myös uusissa rauniohaudoissa, joihin haudattiin polttamalla; 1100-luvun puolivälissä ilmaantuu ensimmäinen maanalainen ruumiskalmisto, selvästikin kristinuskon vaikutusta osoittaen.

Kihlakunnat säilyivät maakuntien alayksikköinä ja olivat Virossa suurempia kuin pitäjät Suomessa ja Ruotsissa. Sen vuoksi Lang otaksuu, että kihlakunnilla oli alaoorganisaationa asiakirjoistakin tunnettu ja runsaasti tutkittu vakkalaitos. Paul Johansenin mukaan vakkalaitos olisi vastannut asiakirjojen termiä *terra*, jonka vironkielinen vastine on voinut olla *vald*, *aru* tai *arve*. Vakkalaitoksen vakkoihin (*vakat*, suomessa 'pidot') olisivat kokoontuneet *vanhimmat* ja rahvas ratkaisemaan yhteisiä asioita, jakamaan oikeutta, suorittamaan kulttimitoimia ja osallistumaan pitoihin (H. Moora, H. Ligi 1970). Langin mukaan vakkalaitos juontuu jo myöhäiseltä kivikaudelta tai pronssikaudelta, jolloin se olisi ollut lähinnä uskonnollinen juhla; hän viittaa nimitykseen 'ohvri-vakk'. Otaksun hänen olevan kronologisesti ja muutoinkin oikeassa, joskin pidän luultavampana, että nimitys johtuu ajalta, jolloin hartsilla tiivistettyjä vakkoija pidettiin todellisina juoma- tai juomansäilytysastioina. Suomessa vakkojen tiivistämisestä on tietoja jo varhaiselta pronssikaudelta, mutta erityisesti vanhemmalta roomalaisajalta, jolloin niitä käytettiin kärsämäentyyppin ja muissakin ruotsalaistyyppisissä kalmistoissa uurnina (Salo, Die frühromische Zeit in Finnland, 1968; Astian kulttuurihistoriasta Suomessa ja naapurialueilla, 1989).

14. Muinaispellot

Muinaispeltojen tutkimuksen Valter Lang nostaa omien kenttätöidensä ja niiden muokkauksen kautta uudelle tasolle. Hän erottaa kivirauniopellot (hunnikute väljat), joille ovat ominaisia 3–5 m laajat, muutama kymmenen cm:n korkeiset epäsäännöllisesti sijaitsevat kivirauniot. Tällaisia peltoja raivattiin ja viljeltiin jo myöhäispronssikaudella (800–500). Lisään puolestani, että kantagermaaninen termi *pöld*, suomen *pelto*, on kaiken todennäköisyyden mukaan tarkoittanut näitä ja muitakin yhtä vanhoja ja myöhempiäkin peltotyyppejä; sana lienee silti vielä vanhempi. Peltotyyppi, joka todistaa suunnittele mattomasta raivaamisesta, säilyi syrjäseuduilla 14.–15. vuosisadalle. Myös Skandinaviassa rauniopeltoja on voitu ajoittaa jo pronssikauteen. Lisään, että Suomessa näyttää tällaisia peltoja raivatun ainakin vanhemmalla roomalaisajalla.

Seuraavaa kehitysvaihetta merkitsevät Langin termin mukaan balttilaispellot. Niitä rajoittavat raunioiden ohella pientareita muodostavat raivauskivikot, joiden vuoksi pelлот muodostavat suorakulmaisia verkostoja. Pientaret ovat syntyneet vähittäisen raivauksen tuloksena. Saha-Loolla balttilaispellot ajoittuvat summittain vuosiin 800–390 eKr. Peltojen viljely on voinut jatkua myöhempiinkin aikoihin. Peltotyyppi tunnetaan lisäksi ainakin Ruotsista, Tanskasta ja Gotlannista.

Kehittyneempiä ovat kelttiläispellot, joita Virossa on runsaasti. Suorakulmaisia peltoilokkuja – Rebalassa on todettu peltoilokkujen mitoituksi 15–25 m x 12–16 m – reunustavat kivetetyt pientaret, mutta pelto-raunioita on vähän. Kelttiläispellot näyttää raivatun suunnitelmallisemmin kuin edelliset tyypit. Varhaisin ajoitus on väljästi 750–400 eKr. Peltotyyppi tunnetaan laajoilta alueilta Euroopassa.

Sarkavainiopellot (sargväljasyseem), joissa pelлот muodostavat pitkänomaisia, mutta epäsäännöllisiä sarkoja, on käytössä vielä uudella ajalla, jopa 19. vuosisadalla. Pelлот muistuttavat kelttiläispeltoja, joista ne lienevätkin kehittyneet, mutta ovat näitä suurempia. Lang arvelee tyyppin syntyneen jo esihistoriallisella ajalla.

Pitkäsarkaiset pelлот (ribapöllum) ajoittuvat Vöhmassa sarkapelлот ilmeisesti 7.–8. vuosisadalle, mutta tunnetaan yksi paljon varhaisempikin, joskin epävarma ajoitus.

Peltojen raivausta lienevät myöhäiskivikaudella ja varhaisella pronssikaudella edeltäneet pitkässä käyttökierrossa olleet kasket (alepöllum), joista ei ole juuri jäänyt todettavia merkkejä. (Suomen puolella Etelä-Hämeessä tällaisina merkkeinä on pidetty toistuvia metsäpaloja, jotka ovat jättäneet hiiltä lampien pohjalle kerrostuneisiin vuosilustoihin; kerrostumat alkavat hyvin varhaisella pronssikaudella). Kasket eivät tuottaneet omistusoikeutta maahan, koska niihin ei voitu kylvää jatkuvasti. Lang on varmasti oikeassa katsoessaan, että maanomistus on alkanut vasta pellonraivauksen myötä; peltojen ulkopuoliset alueet, nim. niityt, metsät ja vedet, ovat sen sijaan jääneet yhteisön omistukseen. Suomen puolella olen päätenyt samanlaisiin tulkintoihin. Niiden mukaan talonpoikaistalo ja siihen liittyvä sukukohtainen maanomistus olisi juurtunut Suomen rannikolle pronssikauden alkupuolella, Skandinaviasta siirtyneiden kantagermaanien tuomana (Satakunnan pronssikausi, 1981; Pronssikausi ja varhainen rautakausi, 1984).

Tutkimuksensa loppuvuorilla Lang kokoaa esityksensä yleiseksi synteeksiksi.

15. Yleisarviointi

Edellä esitetty pitkä referaatti antanee jonkinlaisen käsityksen Valter Langin tutkimuksen hämmästyttävän monipuolisesta sisällöstä. Referointiin liittyy joitakin kommentteja, mutta ei juuri varsinaista kritiikkiä. Kritiikin puuttuminen voi tietysti johtua osaksi siitä, että tunnen virolaista materiaalia hyvin puutteellisesti, mutta pääasiassa katson sen johtuvan Valter Langin väitöskirjan erinomaisen korkeasta tasosta. Teos on laaja, tavoitteiltaan hyvin monipuolinen; sitä voi luonnehtia Luoteis-Viron rannikkoalueen metallikauden

asutus-, viljely-, yhteiskunta- ja organisoitumishistoriaksi. Se osoittaa kirjoittajan kykyä hallita suuria kokonaisuuksia jäsentämällä ne hierarkkisesti, monikerroksisiksi osa-alueiksi. Nämä kirjoittaja sitoo tiiviisti yhteen, sillä kutakin analyysikompleksia seuraa arvioiva synteesi, jossa viitataan seuraavaan analyysiin. Tällaisena tutkimus on ajatuksellisesti kypsä. Kirjoittaja esittelee ja arvioi kussakin yhteydessä käyttämänsä metodit ja valottaa niitä esittämällä sekä Viron tutkimushistoriaa että naapurimaiden tutkimussuuntia ja -tuloksia. Hän osoittaa tässä kunnioitettavan laajaa lukeneisuutta, mikä ilmenee myös kirjallisuusluettelosta. Hän ulottaa analyysinsä moniin suuntiin ja harvinaisen syväälle. Tulkintansa hän esittää eri mahdollisuuksia arvioiden tai aikaisempia mielipiteitä referoiden sekä valintojaan perustellen. Tietysti tulkinat ulottuvat usein kauemmaksi kuin niiden suoranaiset todisteet, mutta niiden avulla Valter Lang sovittaa arkeologisen, aina puutteellisen lähdeaineiston suuremmiksi kokonaisuuksiksi. Jos kyseessä ei olisi samalla yksityiskohtien tarkkuus, luonnehtisin tulosta hämmästyttävän laajaksi freskoksi.

Unto Salo